

mamış, Gülşehir adı 1948 yılından itibaren resmî olarak kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul'da da Eğrikapı dışındaki Savaklar Mescidi'nin ahşap minaresini tuğla ile yenilediği belirtilir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 142, 362, 741, 1926, 2020, 2444/21, 2571, 2704, 2743, 3356, 3845, 4722, 5224/4, 7029/298, 9722, 9747, 11393; D 2859, 3056, 4105, 4759, 4781, 5914, 5915, 5957, 6379, 6401, 7286, 7955, 8094; BA, MD, nr. 176, s. 1/h.1; nr. 178, tür.yer.; nr. 179, s. 37/h.2; BA, A.RSK, nr. 1601, s. 14; BA, Divân-ı Hümâyün, *Tahvil Defterleri*, nr. 16; BA, Ali Emîri - I. Abdülhamid, nr. 347, 1021, 25374; BA, HH, nr. 8818, 11712, 11437, 58504; BA, D.BŞM, nr. 4482, s. 1; nr. 4892, 4976; BA, Cevdet-Saray, nr. 705; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 7153, 7290, 8152; BA, Cevdet-Maarif, nr. 637; BA, D.BŞM, Muhallefât Halifeliği, nr. 12876, s. 2-3; VGMA, *Haremeyn Defterleri*, nr. 9, s. 41, 57, 62, 64, 66, 72-73; *Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa Vakfıyesi ve Zeyilleri*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2570; Sirkâtîbi Mustafa, *Rûznâme-i Sultan Abdülhamîd Hân*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 0.121, vr. 18^b, 19^a-20^b, 23^b, 24^b; İsmail Zihni v.dğr., *Rûznâme-i Sultan Abdülhamîd Hân*, TSMA, nr. E 12360, vr. 5^b, 8^a, 14^a; *Rûzmerre*, TTK Ktp., Yazma, nr. 1001, s. 9-12; Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârîh* (Aktepe), III, 45, 61, 80; Avansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 235; II, 177-178; a.mîf., *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 17; Sâdullah Enverî, *Târih*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 67, II, vr. 116^a-117^a, 120^a-122^a, 126^b, 132^b, 140^b-141^b; Kethüdâzâde Saîd, *Târih-i Sefer-i Rusya*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2143, vr.15^{a-b}; Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ: Hadikatü'l-vüzerâ Zeyli*, İstanbul 1271, s. 31-32; Vâsîf, *Mehâsinü'l-âsâr*, TSMK, Hazine, nr. 1406, vr. 18^b, 50^b, 61^b-62^a, 97^b, 99^b; Süleyman Fâik, *Sefinetü'r-rüesâ Zeyli*, İstanbul 1269, s. 117-118; Tayyârzâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1293, II, 109-113; Cevdet, *Târih*, II, 3, 49-50, 128-136, 139-155, 336; *Sicill-i Osmanî*, IV, 258-259; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 356, 384, 389; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 473-475.

FİKRET SARICAOĞLU

KARAVİYİN CAMİİ

(جامع القرويين)

Fas şehrinde

Mağrib'in en meşhur cami ve külliyelerinden biri.

İdrîsî Emîri II. İdrîs devrinde Endülüs'ten Fas'a göç edenlerin yerleştirildiği doğu tarafındaki mahalleye (Udvetülendelüs) 192 (808) yılında Câmîu'l-eşyâh, Kayrevan'dan göç edenlerin yerleştirildiği batı tarafındaki mahalleye de (Udvetülkaraviyyîn) 193'te (809) Câmîu's-şürefâ adlı camiler inşa edilmişti. Bunların zamanla ihtiyacı karşılamaması üzerine, I. Yahyâ b. Muhammed döneminde Kayrevan'daki Şif

hâkimiyetinden kaçarak Fas'a gelen fakih Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Fihri'nin kızı Fâtîma tarafından 245 (859) yılında önceleri kendi adıyla, Zenâtelere'nin hâkimiyetinin ardından Karaviyyîn diye anılan cami yaptırıldı. IV. Yahyâ b. İdrîs b. Ömer'in Fâtîmîler'e biat etmesiyle Fas Fâtîmî hâkimiyetine girinceye kadar Karaviyyîn Camii'nde vakit namazları kılındı; cuma hutbeleri ise Câmîu's-şürefâ'da okundu. Fâtîmî hâkimiyetiyle beraber cuma hutbeleri daha geniş bir mekâna sahip olan Karaviyyîn Camii'nde okunmaya başlandı ve ilk hutbe fakih Ebû Muhammed Abdullah b. Ali tarafından okundu (307/919). Hâkimiyet alâmeti olan cuma hutbeleriyle birlikte Karaviyyîn Camii'nin minberi siyasî mücadelelerin, fikrî tartışmaların merkezi haline geldi. 387'de (997) Fas yeniden Emevî hâkimiyetine girince Halife II. Hişâm'ın isminin yer aldığı yeni bir minber konularak Karaviyyîn Camii'nin bu fonksiyonu devam ettirildi. Yûsuf b. Tâşfîn'in 462 (1070) yılında Fas'a girmesiyle birlikte Fas şehrinin Endülüs ve Karaviyyîn mahallelerini ikiye ayıran surlar yıkıldı ve Karaviyyîn Camii'nde pek çok kişi öldürüldü (Selâvî, I, 29). Merînîler'in iktidara gelmeleri ve Fas'ı siyasî merkez edinmeleriyle (648/1250) Karaviyyîn Camii'nin minberi hükümet tebliğlerinin de okunduğu bir mekân oldu.

Caminin gerek bakım ve onarımı gerekse burada yürütülen dinî hizmetlerle kültürel faaliyetlerin masrafları için erken dönemlerden itibaren vakıflar kurulmuştur. VI. (XII.) yüzyılda Karaviyyîn vakıflarının yıllık geliri 60.000 dinara ulaşmıştı. Siyasî mücadeleler bu vakıflardan bir kısmının talan edilmesine yol açmış, 723'te (1323) vakıf kayıtlarının önemli bir kısmı yangında yok olmuştu. Filâlîler'den Mevlây Reşîd, sahipleri tarafından belgelene-meyen Karaviyyîn'e ait vakıfları geri aldı. Zaman zaman bu uygulamalar tekrarlanmışsa da Karaviyyîn'e ait vakıfların bir kısmı elden çıkmıştır.

Karaviyyîn Camii Fas'taki bütün camilere örnek olmuştur. Özellikle kültür hayatında bırakmış olduğu izlerden dolayı mânevî değeri ve fazileti hakkında çeşitli rivayetler nakledilmiş ve İslâmiyet'in kutsal kabul ettiği Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ ile mukayesesi yapılmıştır. Cami, inşasından itibaren ilmî hayatın inkişafına kaynaklık eden bir eğitim ve kültür merkezi olarak ortaya çıktı. Murâbıtlar'ın Merakeş'i başşehir

yapmasıyla birlikte (454/1062) Karaviyyîn Camii İslâm dünyasının en önemli kültür merkezlerinden biri haline geldi. Bu tarihten itibaren mevcut olan ders halkaları dinî ilimler ağırlıklı olmak üzere hususileşti. Merînîler zamanında Mağrib medeniyeti en yüksek seviyesine ulaşmış ve buna en önemli katkılar Karaviyyîn müesseseleri tarafından yapılmıştı. Merînî hükümdarlarının saraylarında İbn Haldûn, İbnü'l-Hatîb, İbn Battûta gibi âlimlere büyük itibar gösteriliyordu. Merînîler Fas'a siyasî bir merkez mertebesi vermekle kalmamışlar, Karaviyyîn ve yeni Fas camisinin etrafına medreseler ve kütüphaneler inşa etmişlerdi. Bütün bunlar, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden ve İspanya'dan yoğun bir talebe zümresinin Fas'a gelmesine sebep olmuştu. İspanya'nın hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra pek çok âlim Fas'a gelecek Karaviyyîn medresesinin eğitim kadrosuna katılmıştı. Eğitim ve öğretim alanında Muvahhidler'le başlayan ve Merînîler'le zirveye ulaşan gelişmeler dikkate alınarak Karaviyyîn Medresesi'nin dünyanın eski üniversitelerinden biri olduğu ileri sürülmüştür (Abdülhâdî et-Tâzî, *Câmî'u'l-Karaviyyîn*, I, 113-115). Karaviyyîn Medresesi'nde, Mağrib'de diğerlerine göre daha çok yayılmış olan Mâlikî mezhebine dayalı bir eğitim sistemi kurulmuşsa da öteki mezheplerle ait bilgiler de öğretilmiştir. Kuzey Afrika'nın Fâtîmî hâkimiyetine girdiği dönemde Karaviyyîn ulemâsı ile Mısır ulemâsı arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştır. Karaviyyîn Medresesi, hem Endülüs hem de Fâtîmîler'den ve bunlara bağlı olarak meydana gelen siyasî ihtilâflardan etkilenmişse de "Karaviyyîn ekolü" adı verilebilecek bir özgünlükten bahsedilebilir (İbn Ferhûn, II, 239). Sömürge idaresi döneminde Selefi düşünce ile milliyetçiliğin bağdaştırılması yönünde bir gelişme görülmüş ve Mağrib'de Selefliliğin yerleşip yayılmasında Karaviyyîn Medresesi'nin önemli rolü olmuştur (Muhammed el-Fellâh el-Alevî, s. 19 vd.).

Karaviyyîn Medresesi Fas'ın bağımsızlığa kavuşmasından (1956) sonra modern bir üniversiteye dönüşmüş olarak İslâmî öğretime devam etmektedir. Ancak Câmîatü'l-Karaviyyîn'in Merakeş, Tıtvân ve Ağâdir şehirlerinde çeşitli fakülteleri açılmış, böylece Fas şehrinin dışına taşınarak Karaviyyîn Camii'nden kopmuştur. 1000 yıllık bir geçmişe sahip olan Karaviyyîn Medresesi'nde eğitim ve öğretim halka açık olarak yapılıyordu. Camiyi ziyarete

gelenler âlimler tarafından verilen dersleri takip etmekte serbestti. Karaviyyîn Medresesi'nde verilen dersleri dinlemek için gündüzleri belirli bir saatte dükkânların kapanması âdet haline gelmişti.

Caminin külliyesinde yer alan Karaviyyîn Kütüphanesi ayrı bir önem taşımaktadır. Karaviyyîn Camii'nin yapılmasıyla birlikte mushaf lar ve bazı hadis kitapları özel bir bölümde yer alıyordu. Bunun dışında saray, medrese kütüphaneleri ve özel şahıslara ait kütüphaneler de vardı. Bütün bu koleksiyonlar Karaviyyîn Kütüphanesi'nin çekirdeğini teşkil etmiştir. Merînî hükümdarlarından Ebû İnân el-Merînî Karaviyyîn Camii'nde bir kütüphane oluşturmuştur. Kapısı üzerinde yer alan kitâbeden Cemâziyelevvel 750'de (Temmuz 1349) yapıldığı, hükümdarın buraya çeşitli kitaplar vakfettiği ve kütüphanenin işleyişiyle ilgili bazı kurallar koyduğu anlaşılmaktadır. İbn Haldûn, meşhur eseri *el-İber*'in bir nüshasını Karaviyyîn Kütüphanesi'ne vakfedilmek üzere gönderdiğini kaydeder (*Muqaddime*, I, 290). Yazma eserler açısından İslâm dünyasının en zengin kütüphanelerinden biri olan Karaviyyîn Kütüphanesi'nde kâğıt ve ceylan derisi üzerine yazılmış, aralarında Sultan Ahmed el-Mansûr tarafından hediye edilmiş olanın da bulunduğu çeşitli mushaf lar yer alır. Dinî eserlerin yanında tıp, felsefe ve matematik bilimine ait kıymetli eserler mevcuttur. Bunların önemli bir kısmı Abbâsîler döneminde yapılmış tercümelemdir ve bunlar arasında Yuhannâ dönemine ait bir İncil de bulunmaktadır.

Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in ve diğer bazı hükümdarların saray kütüphaneleri Karaviyyîn'e nakledilmiştir. 685'te (1286) Kastilya kralı olan IV. Sancho ile Merînî Ebû Yûsuf Ya'kûb arasında yapılan antlaşmadan sonra Fas'a gönderilen on üç deve yükü kitap Karaviyyîn Kütüphanesi'ne konmuştur. Filâfliler'den Mevlây İsmâ'il'in esir alınan her hıristiyanı 100 kitap karşılığında serbest bırakması koleksiyonları zenginleştirmiştir. Gerek Filâfliler gerekse Sa'dîler ve onlardan sonra gelenler Karaviyyîn Kütüphanesi'ni geliştirmek için büyük çaba göstermişlerdir. Günümüzde Karaviyyîn Kütüphanesi Fas'ın en önemli millî kütüphanelerinden biridir. Muhammed Âbid el-Fâsî, Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunan yazmaların katalogunu neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 795-798; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 230; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-mutrib*, Rabat 1973, s. 54-76; İbn Ferhûn, *ed-*

Dibâcü'l-müzhëb, II, 239; İbn Haldûn, *Muqaddime*, I, 290; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, I, 27, 52-78; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 29, 76-78; *Câmi'atü'l-Karaviyyîn fi zikrihe'l-mi'etî ba'de'l-elf: 245-1379*, Muhammediye, ts. (Vezâretü't-terbiyeti'l-vatanî); Roger le Tourneau, *Fâs fi 'aşri Beni Merîn* (trc. Nikola Ziyâde), Beyrut 1967, s. 21, 28-29, 38, 174, 193; Abdülhâdî et-Tâzî, *Câmi'u'l-Karaviyyîn*, Beyrut 1972, I-III; a.mlf., *Câmi'atü'l-Karaviyyîn*, Muhammediye, ts. (Vezâretü't-terbiyeti'l-vatanî); Muhammed Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahtûâtü'l-Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399-1400/1979-80, I-II; Hüseyin Münis, *el-Mesâcid*, Küveyt 1981, s. 188-193; a.mlf., *Târîhu'l-Magrib ve hadâretüh*, Beyrut 1992, I, 289, 389, 411, 413, 415; T. Burckhardt, "Fez", *City of Islam*, Cambridge 1992, s. 3, 8-9, 109-128; Muhammed el-Fellâh el-Alevî, *Câmi'u'l-Karaviyyîn ve'l-fikrû's-selefî: 1873-1914*, Dârülbeyzâ 1994, s. 19 vd.; G. Deverdun, "al-Karaviyyîn", *El²* (İng.), IV, 632-635; İbrâhim Harekât, "Fas", *DîA*, XII, 188-190, 200-202.

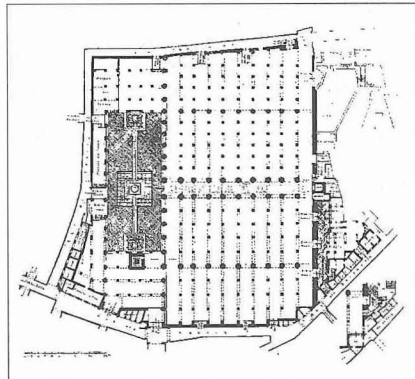

ABDÜLHÂDÎ ET-TÂZÎ

□ MİMARİ. Karaviyyîn Camii küçük bir camiden başlayarak çeşitli tamir, tâdilât ve genişletmeler sonucunda şimdiki şeklini almıştır. Caminin, özellikle mihrap duvarına dikey uzanan neflerden teşekkül etmiş ibadet mekânına sahip camiler yapmanın tercih sebebi olduğu bir muhitte mihrap duvarına paralel yatay neflerden müteşekkil bir ibadet mekânının bulunması ilgi çekicidir. İslâm âleminin batısındaki büyük camiler arasında yatay nefli plana sahip tek cami Karaviyyîn Camii'dir.

Başlangıçta kare şekline yakın ve basit bir üslûpta yapılan caminin malzemesinin önemli bir kısmı arsasından temin edilmiştir. Karaviyyîn Camii, kuzey-güney istikametinde on iki neften müteşekkil 32 m. kadar olup mevcut caminin dördüncü

Karaviyyîn Camii'nin planı

ve yedinci yatay nefleri ve bu nefleri teşkil eden on iki kemer açıklığına tekabül eden 1248 m²'lik (39 × 32) bir alanı kaplamaktaydı. Caminin tavanından yüksek olmayan bir minare de yapılmıştı. İkisi avlu tarafında doğu ve batı yönünde bulunanlarla birlikte dört adet kapısı olan bu küçük caminin eski dış duvarlarından kible tarafında yer alanların izleri kemer sıraları arasında farkedilmektedir. Daha sonra yıkılarak kemerli sütun dizileri haline getirilen bu kısım ilk binanın ne şekilde tâdil edildiği hususunda da bilgi vermektedir.

IV. (X.) yüzyılın başlarında Fâtîmî idaresinde bir cuma camii olarak hizmet veren bina, Endülüs Emevîleri'nin müttefiki olan Berberî soyundan gelme Zenâte emîrlerinin bölgeyi egemenlikleri altına almalarıyla ilgiye mazhar oldu. Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman zamanında Fas'a hâkim olan Ahmed b. Ebû Bekir ez-Zenâti halifeden Karaviyyîn Camii'ni genişletmek için yardım ve izin istedi. III. Abdurrahman da Fas'a önemli miktarda para ve ustalar göndererek yardımda bulundu. Güney (kible) yönü hariç cami üç tarafından genişletildi ve dört kapı ilâvesiyle 4000 m²'lik bir alana ulaştı. Genişletme esnasında abdest alma mahalli ilâve edilmişti. Bu sırada yapılan ve günümüze kadar korunan minare Afrika'da ayakta kalan önemli bir İslâm eseridir. 344'te (955) inşasına başlanan minarenin ertesi yıl bitirildiği üzerindeki kitâbede kayıtlıdır. Kare bir kaide üzerinde yükselmekte olup üst tarafı yarım küre şeklindedir, yüksekliği ise yaklaşık 26,75 metredir. Kurtuba (Cordoba) ve İşbiliye'deki (Sevilla) minarelere benzerlik arzeden ve basit bir üslûpla yapılan minare 688'de (1289) bazı tamiratlar geçirdiyse de ilk şeklini korudu. Merînîler zamanında konulan kum ve güneş saatleriyle birlikte Karaviyyîn Camii'nin minaresi Fas'ta vakitlerin belirlendiği bir yer haline geldi. Eski avlunun ilâvelerle beraber ortadan kalkmış olması sebebiyle yeni bir avlu yapıldı. İbadet mekânının inşasında, dış duvarlarda taş kullanılmıştır. Yuvarlak at nalı biçiminde olan kemerler ve üzerlerindeki süslemelerde Endülüs etkisi açıkça görülür.

V. (XI.) yüzyılın ikinci yarısında Fas'ın Murâbîtlar'ın hâkimiyeti altına girmesinden sonra da camiye duyulan ilgi devam etti. Murâbîtlar hükümdarları arasında imar faaliyetleriyle meşhur olan Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn 528'de (1134) camide önemli bir imar faaliyetine başladı. Daha önce yapı-